

Verval niet toegestaan

Het is een opvallend kenmerk van onze tijd — en vooral van de periode na de tweede wereldoorlog — dat verval van wat ons gegeven is en wat wij verworven hebben, zoveel als mogelijk is, wordt tegengegaan. Het is een boeiend verschijnsel, ook vooral boeiend, omdat het zulk een overtuigende uiting is van 's mensen wil en vermogen om het goede en waardevolle in natuur en cultuur te behouden en zo het welzijn op onze planeet steeds te vermeerderen.

Over dit verschijnsel nu zou ik iets willen zeggen, en ik zou het dan willen bezien in het licht van de geschiedenis van de cultuur op onze aarde.

Beschouwen we in vogelvucht deze geschiedenis, dan laten zich daaraan drie fasen onderscheiden.

In de eerste fase van het menselijk bestaan op aarde werd dit bestaan nog in hoge mate bepaald door de natuurlijke omstandigheden. Volgens de nieuwste opvattingen heeft het proces der menswording, het ontstaan van de menselijke variëteit der levende wezens, een aanvang genomen in de eerste ijstijd, waarschijnlijk in Centraal Azië, en heeft het zich uitgestrekt over duizenden jaren. Wel begon de mens zich steeds meer van het dier te onderscheiden, maar toch leefde hij nog als natuurmens, in grote afhankelijkheid van de natuur. Hij verweerde zich tegen natuurlijke bedreigingen, hij beveiligde zijn bestaan en benutte wat de natuur hem verschaftte. De natuur overheerste — de natuurkrachten en de natuurproducten — en de cultuur was zwak. (De term cultuur gebruik ik uiteraard in de ruime betekenis van het woord, waarin cultuur alle materiële en geestelijke goederen omvat, die door mensenhand en mensengeest zijn vervaardigd uit natuurlijk materiaal). In de eerste fase beperkte deze cultuur zich waarschijnlijk tot gebruiksvorwerpen, tot werktuigen ten dienste van lijfsbehoud en levensonderhoud. Wezenlijk leefde en streefde toen de mens nog in gehoorzaamheid aan de natuurlijke cyclus van opgang en neergang, van opgroei en verval, die alle leven kenmerkt. En er zijn nog steeds stammen, die zich in dit stadium bevinden; de mensheid als geheel heeft deze fase nog niet achter zich.

Voor grote groepen van het mensenras werd de situatie echter heel geleidelijk anders. De cultuur — de vrucht van het werken van mensenhand en mensengeest — begon haar dienstverband met de natuur te verbreken en kreeg een eigen gezicht. Uiteraard werd ook wat de natuur verschaftte voortdurend geraffineerder benut, in steeds doelmatiger werktuigen en gebruiksgoederen. Maar daarnaast deden zich twee andere verschijnselen voor. Ten eerste maakte de ontwikkeling van de cultuur het de mens geleidelijk mogelijk zich aan de greep van de natuur te onttrekken, om in zijn levensgang steeds onafhankelijker van het natuurgebeuren te worden. Hij bracht grond in cultuur en kweekte eigen gewassen, en maakte zich zo onafhankelijker van het aanbod van de natuur. Hij maakte zich vrijer van temperatuur en klimaat en van de wisseling der seizoenen, hij leerde natuurrampen te voorkomen en natuurgaven te exploreren. Kortom, door zijn cultuur kreeg de mens controle over de natuur. Terwijl aanvankelijk de natuur nog zijn leven beheerste, leerde hij nu deze zelfde natuur dienstbaar te maken aan zijn wensen en behoeften. Dit in de eerste plaats. En in de tweede plaats ontstond er, wat wij kunnen noemen een belangeloze cultuur: de mens gaat dan goederen scheppen, die geen praktisch belang, geen praktisch nut hebben, maar die een eigen waarde, een waarde in zichzelf vertegenwoordigen. Hij wil inzicht verwerven en schept de wetenschap, hij wil schone dingen zien en horen en schept kunstwerken. Hij wil harmonie en vrede en schept menselijke verhoudingen, waarin

deze waarden zich kunnen realiseren. En zo ontstaat er een materiële en geestelijke cultuur die niet dienstbaar is, maar geheel op zichzelf bestaat en getuigt van een menselijke activiteit, die op iets anders is gericht dan het eigen welzijn, namelijk op het belangeloze scheppen van goederen met eigen, intrinsieke waarde.

In deze tweede fase wordt de natuurmens dus cultuurmens: hij leeft in een wereld van grotendeels eigen makelij. Hoe verschillend echter de levenssituatie van de mens hierdoor ook geworden is, in één gewichtig opzicht lijken deze beide perioden toch op elkaar. Want zoals de mens in de eerste fase zich onderwerpt aan de gang van het natuurgebeuren, en deze niet beheerst maar volgt, zo volgt hij in de tweede fase de gang van het cultuurgebeuren. Wel beheerst hij dan de natuur, ten dele, maar de cultuurgang heeft hij niet in de hand, en wij zien een merkwaardig machteloos volgen van opgang en neergang, van opbloei en verval van de cultuur.

De geschiedenis leert ons inderdaad, dat het cultuurgebeuren evenals het natuurgebeuren een proces doorloopt van ontstaan — groei — bloei — verval — ondergang; overal ter wereld heeft dit zich voorgedaan. Het zou echter een misverstand zijn hierin meer te zien dan een oppervlakkige gelijkenis. Immers, terwijl de natuurverschijnselen uitvloeisel zijn van gecompliceerde kosmische processen, die zich wezenlijk voltrekken buiten ons toedoen en waarvan wij zelf als schepsel een passief deel uitmaken, zijn cultuurverschijnselen ons eigen werk. De mens is de schepper van zijn cultuur, en de gang van die cultuur is dus ook niet een noodlottig gebeuren, dat zich buiten hem om voltrekt, maar een proces dat zich laat sturen. Hij heeft het zelf op gang gebracht en moet in staat worden geacht het ook zelf te leiden, zó dat het verloopt overeenkomstig een plan, een voorspelling of een verwachting. In beginsel moet het inderdaad eerder mogelijk zijn de cultuur te beheersen dan de natuur; in feite is echter de natuurbeheersing met behulp van cultuur al veel verder voortgeschreden dan de cultuurbeheersing, wat een vreemde misstand is, die als zodanig evenwel pas in de laatste eeuw is ontdekt.

Door deze ontdekking nu is de cultuurgeschiedenis in weer een nieuwe fase overgegaan, de fase van het gecontroleerd cultuurverloop. In grote delen van de wereld aanvaardt men niet meer, dat culturen — als hadden ze een eigen zelfstandig leven — vervallen, zoals het in de historie zo dikwijls is gebeurd. Men denke aan de oude Perzische en Egyptische culturen, de Griekse en Romeinse en de cultuur der Maya in Midden-Amerika. Maar niet alleen wordt het niet meer toegestaan, dat ganze culturen of ook bestanddelen van culturen vervallen, men tolereert ook niet meer een achterstand in cultuur van een bepaald gebied ten opzichte van een ander. Inderdaad begint thans het principe te gelden, dat niet alleen de natuur, maar ook de eigen menselijke cultuur moet worden beheerst en in de gewenste banen geleid van steeds verdere verheffing en ontplooiing.

Het is eigenlijk verbazingwekkend in hoe korte tijd dit principe van wat wij kunnen noemen cultuurplanning, is erkend en van betekenis geworden voor het wereldbestel: het ligt heden ten dage immers ten grondslag aan het werk van tal van organen van de Verenigde Naties en van de UNESCO.

* *
*

Alles tezamen zie ik vooral twee redenen, waarom thans cultuurleiding en -planning met zoveel kracht aan de orde zijn gesteld. Allereerst is het steeds duidelijker geworden dat grote ongelijkheid in cultuurstand tussen de verschillende gebieden van de aarde een gewichtige oorzaak is voor nationale en internationale wrijvingen en spanningen en dus een bedreiging van de vrede. De onderlinge afhankelijkheid van alle naties en volken op onze planeet is thans zover voortgeschreden, dat nergens ter wereld meer iets kan gebeuren zonder dat het gevolgen heeft voor een plek elders. Als er derhalve ergens achterstand in of verval van welzijn is, dan is dit een storende factor in de wereld-huishouding. Het is als een zieke plek in een organisme, en er moet wat aan worden gedaan, omdat wij een gezonde, harmonische toestand in de wereld wensen. Maar bovendien: de toestand van achterlijkheid of verval, van gering of bedreigd welzijn, wordt thans ook niet meer door de mensen zelf van het gebied geaccepteerd en vergt een ingrijpen, wil men de vrede bewaren.

De vredeswil — of misschien juist de angst voor nieuwe oorlogsverschrikkingen — is zodoende een sterke prikkel geweest voor internationale bijstand ten behoeve van cultuur-versterking (door agrarische ontwikkeling, industrialisatie, bestrijding van ziekte en ondervoeding, verbetering van onderwijs enz.).

De tweede reden heeft een principiële karakter. Een toestand van gering cultureel welzijn, van achterstand of verval, kan ook niet worden aanvaard uit zuiver humanitaire overwegingen. Immers, de ongelijkheid in cultuurstand overal ter wereld is voor een belangrijk deel het gevolg van een ongelijkheid van toevallige

omstandigheden, en derhalve van een ongelijkheid van kansen, die of niet gegeven zijn of niet zijn benut of gegrepen. Voor de ganze mensheid, zonder onderscheid van ras of woonplaats, dient echter het principe van de gelijkheid van kansen te gelden. Wij kunnen er gerust op zijn, dat zulk een gelijkheid van kansen niet zal leiden tot een vervelende uniformiteit van cultuur; wel echter zal ze leiden tot een verscheidenheid, die recht laat wedervaren aan wat de mens vermag te scheppen van waarden en aan zijn eigen waardigheid. En dit is waar het om moet gaan, want wij mogen niet toestaan, dat mensen in mensontwaardige situaties leven en dat zij door medemensen mensonwaardig worden behandeld. Onze menselijke solidariteit, ons besef van mede-verantwoordelijkheid, onze zin voor rechtvaardigheid gedogen niet, dat ziekte en lijden heersen, waar die voorkomen kunnen worden, dat velen nog verstoken zijn van de meest elementaire culturele verworvenheden, en dat vervalt, wat nog rijk aan waarde is en mogelijkheid tot verdere ontplooiing in zich heeft. Ook hierom is een internationaal beleid nodig, dat naast natuurbeheersing cultuurbeheersing in zijn program heeft opgenomen. Wij staan thans nog meer aan het begin van deze derde fase der cultuurgeschiedenis, en er is nog veel werk te doen; maar als het goed wordt gedaan, dan zal onze planeet er wel bij varen.

Als het goed wordt gedaan. Daarom tot besluit nog twee opmerkingen. Ten eerste: niet alles wat dreigt te vervallen, is de moeite van restauratie waard; en niet alles wat verval lijkt, is dit ook wezenlijk, want soms is het eerder een zuivering van de grond voor betere opbouw. Wij dienen hier goed te onderscheiden en dienen alleen in stand te houden, wat van wezenlijke waarde is. Wat zijn tijd heeft gehad, omdat het een toevallig tijdverschijnsel was en behoorde bij een bepaalde cultuurperiode, diënt te vervallen. De jeugd ziet hier dikwijls scherper dan de volwassene, die zich heeft gehecht en vertrouwd is geraakt met het bestaande — en het is daarom goed de jeugd het oor te lenen en haar kritiek te overwegen.

De tweede opmerking is, dat cultuurplanning niet moet ontaarden in te vergaande bemoeienis van de bevoorrechten met de bijstandbehoevende. Dit gevaar is steeds aanwezig, maar bedacht moet worden dat het enkel gaat om het scheppen van gunstige voorwaarden, om het bieden van kansen. En als de voorwaarden zijn vervuld, moet er volle vrijheid worden gelaten om naar eigen inzichten de waarden zelf te verwezenlijken in cultuurgooederen. Want wat intrinsieke waarde heeft, kan alleen in vrijheid gedijen.

Prof. Dr. T. T. TEN HAVE.

Echt en onecht in geloof en ongeloof

Een brochure van de hand van

Prof. Dr. T. T. TEN HAVE (oud-hoofdbestuurslid)

Prijs 75 cent

Bestellingen te richten aan het Centraal Bureau Humanistisch Verbond
Oudegracht 152, Utrecht - Telef. 10163 - Postgirorekening 304960

HET WOORD VAN DE WEEK

VERSCHIJNT
WEKELIJKS
29 SEPTEMBER 1957

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer

Mevrouw

Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Oudegracht 152, Utrecht

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 1,— p. kwart., losse numm. f 0,20, buitenland f 4,60 p.j.
Administratie: Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, Postgiro 304960.